धर्मशास्त्र

त्र्यंबकशास्त्री
भट वाईकर

क्र. नं. ६२

६९८ प्रा/१४

प्रायश्चित्त कांड

संवत १७६८

इतिपद वाक्य प्रमाण श्री लक्ष्मीधर सुरेः
सुकुल अद्योभिदोक्षितेन
विरचितायां श्रीचतुर्विंश
तिस्मृति व्याख्या

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

॥श्री॥ ॥अथाशौचप्रकरणं॥ ॥आशौचंनामपुरुषनिष्ठकर्मस्नानाद्यपनोद्यः कश्चिद्भावरूपोधर्मः तत्रवर्ज्यमाहुर्मरीचिः॥
आशौचेवर्जयेत्सर्वंनित्यनैमित्तिकादिकं।अग्निहोत्रंविहायान्यत्स्मार्त्तंपौराणिकंतथा॥ अग्निहोत्रंविहायान्यत्सर्ववर्जये
दित्यन्वयः।अग्निहोत्रग्रहणंसंध्यादेरुपलक्षणं।तदाहपैठीनसिः।संध्यामिष्टंचरुंहोमंयावज्जीवंसमाचरेत।नत्यजेत्सूतके
वापित्यजन्नाकल्यधोगतिमिति।यत्तुमनुनोक्तं॥उभयत्रदशाहानिकुलस्यान्नंनभुज्यते।दानंप्रतिग्रहोहोमःस्वाध्यायश्चनिव
र्त्ततइति।तत्स्मार्त्तवैश्वदेवादिविषयकं।तदाहजातूकर्ण्यः।पंचयज्ञविधानंचकुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति।यत्तुजाबालेनोक्तं।
संध्यांपंचमहायज्ञान्नैत्यकंस्मृतिकर्मच।तन्मध्येहापयेत्तेषामाशौचांतेतुतत्क्रियेति·तदाग्निकसंध्याभिप्रायकं।मानससं
ध्याप्रकारस्त्वाह्निकप्रकरणएवोक्तः।स्मार्त्तकर्मवर्जनं[illegible]नादिविषयकं।गृह्याग्निसाध्यस्तुहोमःकार्यएव।वैतानोपास
नाःकार्याइतियाज्ञवल्क्योक्तेः।वैतानाःश्रौताग्निसाध्याः[illegible]नमृहस्पतइत्युपासनोगृह्याग्निस्तत्रभवाऔपासनाइति
विज्ञानेश्वरः।पैठीनसिरपि।नित्यानिनिवर्तेरन्वैतानवर्ज्यंशालाग्नौचैवहइति·गार्ह्याग्न्यान्नित्यानायाप्तिकैस्तस्यर्थः।तानिच
कारयितव्यानि·नतुस्वयंकर्तव्यानि।अन्यएतानिकुर्युरितिपैठीनसिस्मरणात।बृहस्पतिनाप्युक्तं।सूतकेमृतकेचैवतथा
शक्तौश्राद्धभोजने।प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदिति।जातकर्मादि।सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्त्तंकर्मकथंभ
वेत्।पिंडयज्ञंचरुंहोममसगोत्रेणकारयेदितिपर्यपि अन्येगजातमन्येनकार्यतितथापिस्वद्रव्यत्यागात्मकंप्रधानंस्वय

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

2

१ मेवकुर्यात्तस्यानन्यूनि ध्याघन्त्वादिति विज्ञानेश्वरादयः ३ अपत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते इति मनुवाक्यशेषस्यायमर्थः ३ अ
पत्ये जननमरणयोः दशाहानीत्याशौचकालोपलक्षणं कुलस्य आशौचयुक्तस्य अन्नं अत्र सकुल्यैर्न भुज्यते सकुल्यानां तु न दो
षः सूतके तु कुलस्यान्नमदोषं मनुरब्रवीदिति तेनैवोक्तेः ३ अपंचानिषिधो दातृभ्यो ऽन्यतरेणापि ज्ञाते सति द्रष्टव्यः ३ उभाभ्याम
परिज्ञाते सूतकं नैव दोषकृत् । एकेनापि परिज्ञाते भोक्तुर्[illegible] पावहेदिति षट्त्रिंशन्मतेदर्शनात् तथा विवाहादिषु सूतको
त्पत्तेः प्राग्ब्राह्मणार्थपृथक्कृतमन्नं नो त्याज्यमेव विवाहोत्सव[illegible]यज्ञेषु त्वंतरामृतसूतके सर्वसंकल्पितार्थेषु न दोषः परि
कीर्तितः इति वृहस्पतिवचनात् यद्यपि प्रारब्धेषु ज्ञा[illegible]र्य सूतक एव तथापि तेज्ञासंकल्पितद्रव्यं न त्याज्यं किं तु प्राक्
संकल्पितमेवेति महत्तश्लोकार्थ इति माधवादयः । [illegible] विवाहव्रतग्रहणाः एवं प्रवृत्ते चौलोपनयनादिसंस्कारकर्मोपलक्ष
णार्थं ३ उत्सवो देवतोत्सवः तेन चतुर्व्रतिष्ठादि [illegible] यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः तेषु प्रारब्धेषु अंतरामध्ये यदि मृतसू
तके मरणजनने स्यातां तातदेति योजयंति समाहार[illegible] सम्यग्भक्षणनेस त्रसप्तम्या अपरोतुनाध्याहारक्लेशः ३ एवं तु विशेषः स्म
र्यते । विवाहोत्सवयज्ञादिष्वंतरामृतसूतके । शेषमन्नं परैर्देयं दातॄन्भोक्तॄंश्च न स्पृशेदिति कृतान्नमसूतकं निर्देयं सूत
कीनु दातॄन् भोक्तॄंश्च न स्पृशेदित्यर्थः विवाहादेरन्यत्र तु भुंजानेषु विप्रेषु अंतराशौचे अन्यगेहोदकाचांताः शुद्धाः ३ तदुक्तं ष
ट्त्रिंशन्मते भुंजानेषु तु विप्रेषु अंतरामृतसूतके । अन्यगेहोदकाचांताः सर्वे ते शुचयः स्मृता इति क्वानिचिद संकल्पितान्य १

पिंड्याणि सर्वदा शुद्धानि। तथा च मरीचिः। लवणे मधुमांसे च पुष्पमूलफलेषु च। शाककाष्ठतृणेष्वप्सु दधिसर्पिःपयःसु च
तिलौषधाजिने चैव पक्वापक्वे स्वयंग्रहः। पण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके। इति। पक्वान्नं तु जाते। अयमुक्तं तु लादिस्वंपय
ह इति स्वयमेव स्वाम्यनुज्ञातो। गृह्णीयादित्यर्थः। पक्वापक्वग्रहणं तु ज्ञानमन्त्रसत्रप्रवृत्तविषयं। अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्त्र
मगर्हितं। भुक्त्वापक्वान्नमेतेषां त्रिरात्रं तु पयः पिबेदित्युगिरः स्मरणात्। अत्र च कुशब्दो मन्त्रव्यतिरिक्तोदनादिविषयक इति वि
ज्ञानेश्वरः। शवसंसर्गनिमित्ताशौचे तु विशेषमाहांगिराः। आशौचं यस्य संसर्गादापतेद्गृहमेधिनः। क्रियास्तस्य न लुप्यंते
गृह्याणां च न तद्भवेदिति। गृह्याणां गृहे भवानां भार्यादीनां न तद्भवेदित्यर्थः। अतिक्रांताशौचेऽपि विशेषः स्मर्यते। अतिक्रां
ते दशाहे तु पश्चाज्ज्ञानाति चेदहो। त्रिरात्रं सूतकं तस्य न तद्वत्स्यात्कहिंचिदिति। मूले। सूतकं द्विविधं प्रोक्तं जातकं मृतकं तथा।
तयोः शुद्धिं प्रवक्ष्यामो ब्राह्मणादिक्रमेण तु। सूतकं शावं... ल सूतकं द्विविधं। जननप्रभृतं जातकं। मरणप्रभृतं
मृतकमित्यर्थः। मूले। सद्यः शौचमथैकाहस्त्र्यहश्चतुरह... दशरात्रं च द्वादशाहस्तथैव च। पक्षो मासो ग्रहस्मात्तप
शयने तत्सूतके। एवं क्रियाविशेषेणासूतककं तु विधीयते। इति। सूतक इति आशौचे इत्यर्थः। मरणमितिमरणावधीत्यर्थः। एतेन
सद्यः शौचाद्यस्य यत्राव्यवस्थायैव वोढव्यास्त्याह क्रियाविशेषेणेति। अध्ययनाग्निहोत्रादिविशेषेणेत्यर्थः। तथा च दक्षः। यथार्थतो वि
जानाति वेदमंगैः समन्वितं। सकल्पं सरहस्यं च क्रियावांश्चेन्न सूतकं। एकाहाच्छुध्यते विप्रो योग्निहोत्रसमन्वितः। हीनहीनतरे चापि त्र्यहश्च

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

३

२ तुरहस्तथा। ततो हीनतरे चैवं वृषडं दे हे परिकीर्त्तितः। पेरशाहाद्यः प्रोक्ता वर्णानां तेयथाक्रमं। अत्रात्वावापडु त्वाचत्र्य दत्वा। आतिपोद्वि
जः। एवं विधस्य विप्रस्य सर्वदा सूतकं भवेदिति देवलोपि चत्वार्यधीत वेदानां महान्याशौच मिष्यते। तेनात्रि पुत्रस्य विप्रस्य त्र्यहमाशौ
चमिष्यते॥ एतान्यां मृत पुत्रस्य दिन मेव विधीयते। एतैः साकं क मयुक्तः सघः शुचिरसशाप। इति। मलेपि व्यवस्थामाडुः। आ
हिताग्नेः सद्यः शुद्धिः सघ एव विधीयते। एकाहाच्छुध्यते विप्रो योग्निवेदसमन्वितः। त्र्यहात्केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः। पेवे
ष्यापतयो विप्रा पेवे शूद्रान्नभोजिनः। मासात्तथैव ड[illegible]राचारा ये पेना ह्यरानिंदकाः। अस्मात भोज्जिनो पेवे क्रियाहीना गुरुद्विष
। एवान्ये पापकर्मी णस्ते वे भस्मांत सूतका इति। एतच्च[illegible] पकर्मित्यवधेयः हृतं स्वाध्याय सायेत्तम घे संकोचनतथैति
कल्लि निषिद्धेषु परिगणनात्‌ हारीतो प्याह। दशाह[illegible]विप्रस्य[illegible] मरणे सति। कल्यांत शरीणं कुर्वीणाः कल्लौ व्यामोह कि लि
षी ति॥ अथ मृतेलानुक्तो पित्रा वादिषु शौच निर्णयः क[illegible]शरः॥ आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंचमषष्ठयोः। अत ऊर्ध्वं
प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेदिति। तत्र स्रावे आ[illegible]तु त्रिरात्रमाशौचं। उपरि आषष्ठं मासं समसंख्य दिन
माशौचं। तदाह गौतमः। गर्भमास सम रात्रीः स्रंसने गर्भस्य त्र्यहं वेति। आच मासत्रयं यावत्‌ त्र्यह ततः परं मास सम रात्रय इति
व्यवस्थितो विकल्पः। तथाच मरीचिः॥ गर्भस्रुत्यां यथा मासमचिरे तूत्तमेत्रयः। राजन्ये तु चतूरात्रं वैश्ये पंचाहमेव तु। अष्टा
हे न तु शूद्रस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तितेति। अचिरे मासत्रयादर्वाग्गर्भस्रावे उत्तमे ब्राह्मणजातौ त्रिरात्रमित्यर्थ इति विज्ञाने श्वरमाध राम
वादयः। सगोत्र सपिंडानां तु स्नान मात्रेण सघः शुद्धिः स्रावे पाते तु सपिंडानां त्रिरात्रं। स्रावे मातुस्त्रिरात्रस्यात्सपिंडाशौच वर्जनं। पा २

3A

तेमातुर्यथमासंपित्रादीनांदिनत्रयमितिमरीचिस्मरणात्‌।सप्तममासप्रभृतितुस्वजातसुतेदशाहाःदिसपिंडानांमातुस्त्र्यहः।यत्तूक्तंसंग्रहे
त्र्यहंस्नात्वानवमान्मासाद्वृद्धिःस्यात्प्रसवेकथंमृतेजीवतिवातस्मिंत्र्यहोभिमाससंख्ययेति।त्र्यहःस्यापमर्थः।नवमादर्वाक्प्रसवेस
ति।सप्तमाष्टममासयोरितियावत्‌।सूतिकाव्यतिरिक्तसर्वसपिंडानांजननिमित्तमाशौचंमाससंख्ययावबोध्यं।सूतिकाया
स्तुदशाहमेव।प्रागुक्तवचनात्‌।नन्वेवंजातोविमोपशाहेनेति सर्वसपिंडानांदशाहाशौचविधायकंवचनंविरुध्येतेतिचेन्न।त
स्यनवमदशममासप्रसवविषयकत्वादितिमाधवः।[illegible]विकल्पइतिमाधवेनैवोक्तत्वात्‌।सामान्यविशेषशास्त्र
योर्विकल्पस्यदुरुपपादत्वात्‌।मृतेजीवतिवातस्मिन्[illegible]शौचमाशयः।जन्माशौचमध्येशिशुमरणाजनननि
मित्तकमुक्तमेवाशौचंनतुमरणनिमित्तकमिति।[illegible]दशाहाभ्यंतरवालेप्रमीतेतत्स्यबांधवैः।शावाशौचंन
कर्तव्यंसूत्याशौचंविधीयतइतिविष्णुस्मृतिर्[illegible]थाचव्याघ्रस्करः।गर्भेयदिविपत्तिःस्याद्दशाहंसूतकंभवेत्‌।
जीवन्जातोयदिप्रेयात्सद्यएवविशुध्यतीति।[illegible]सवनिमित्ताशौचसद्भावपरस्फुटमेव।उत्तरार्धंतुप्रेताशौच
विरहपरं।इदंचसूत्याशौचयद्यपिविशेषेणादशाहमभ्यंतरेमरणोहहन्मभुनोक्ततथापिनाभिच्छेदोर्ध्वमरणविषयकंबो
ध्यं।ततःप्राङ्मरणेतुत्रिरात्रमेवपित्रादीनांबोध्यंतथाचवृद्धहरतिनुरेवाह।जीवन्जातोयदितोमृतःसूतकएववरुत्सूत
कंसकलंमातुःपित्रादीनांत्रिरात्रकमिति।यद्यपीहवचनद्वयेनोनालच्छेदप्रागूर्ध्वकालादुपादानादुक्तव्यवस्थानस्यघातथा

५

३ पित्र्वचनांतरेण निर्णयः। तथा च जमिनिः। यावन्न छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतकं। छिन्ने नाले ततः पश्चात् सूतकं तु विधीयत इति। अत्र सर्वा
र्थं सूतकमित्यस्यानंतरं संस्पर्शमिति शेषः। तथा च नाभिच्छेदात् सर्वशिशुमरणे सपिंडानां दशाहादिकं संस्पर्शः सूतकं नाभ्योनिवि
धुदिनत्रयं पश्चात्तु संपूर्णसूतकं विधीयत इति प्रागुक्तयोर्जननमरणयोर्व्यवस्थापरमिदं जैमिनिवाक्यमिति विज्ञानेश्वरम
तं। यत्तु वृहद्वशिष्ठवचनं मुहूर्तं जीवितो बालः पंचत्वं यदि गच्छति। मातुः शुद्धिर्दशाहेन सद्यः शुद्धास्तु गोत्रिण इति तद्विहो
मार्थं सद्यः शौचपरं। अग्निहोमार्थं स्नानोपस्पर्शनात् [illegible] शौचमिति शंखवचनादिति विज्ञानेश्वरः। एवं च छिते वा छेदे
ते सपिंडानां सद्यः शौचं विधीयते। दशाहे नैवं पतंती [illegible] त्वेवचेति माधवोदाहृतं व्याघ्रवचनं विज्ञानेश्वरमतेक
यं योजनीयमिति चिंत्यं। अत एव मातापित्रोः सद्यो दर्शयति [illegible] नां सपिंडानां मरणनिमित्तं सद्यः शौचमिति माधवो व्याख्य
तः। दशाहाद्रुपरि नामकरणात्पूर्वं शिशुमरणे तु [illegible] नाप्युदकदानं। ज्ञातीनां सचैलस्नानात्सद्यः शुद्धिः। नामक
रणानंतरं दंतजननात्प्राक् मरणे तु दहनखननयोर्विकल्पः। तत्र दहने ज्ञातीनामेकाहं। अनुगमनं तु कृताकृतं। खननपक्षे
तु सद्यः शुद्धिः। दंतजननादूर्ध्वमपि त्रिवर्षपर्यंतं अकृतचूडस्य खननदहनयोर्विकल्प एव। खनने एकाहमाशौचं दहने त्रिरात्रं
अत्रकृते हि वर्षांतमनुगमनं कृताकृतं। यस्तु नित्यः कृतचूडस्य तु त्रिवर्षात्पूर्वमपि दहनमेव। दहनं तूष्णीमुदकदानं त्रिरात्राशौचं राम
चनियतमेव। त्रिवर्षादूर्ध्वं तु यावदुपनयनं कृतचौलस्याकृतचौलस्य वा मरणे अनुगमनं दहनं त्रिरात्राशौचं च नियतमेव। आचार्य ३

4A

वचनानि। ऊनद्विवर्षं निखनेन्न कुर्यादुदकं ततः। आश्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृत इति याज्ञवल्क्यः। ततस्तस्मादूनद्विवर्षा
दितरो ज्ञातिभिः श्मशानादनुव्रज्य इत्युक्तौ ऊनद्विवर्षे नुगमने न कृतं ताह्कृतं ततः परं तु नियतमिति स्फुटीकृतं। मनुः। नात्रिवर्ष
स्य कर्तव्या बांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्य वा कुर्यान्नाम्नि वापि कृते सतीति। उदकक्रियेत्यग्निसंस्कारोपलक्षणार्थमिति माधवा
दयः। अत्र सर्वार्धेन त्रिवर्षानंतरं द्वादशे वर्षे कृतनाम्नो कृता। उत्तरार्धेन तु नाम्नि कृते दंते जाते च वैकल्पिको च्यते।
याज्ञवल्क्यः। आदंतजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता। त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतः परमिति। अत्रादंतजन्मनः सद्य
इत्युक्तं चौलस्य खननयत्ने वोढव्यं। अजातदंते बाले प्रेते सद्य एव नाग्निसंस्कारो नोदकक्रियेति महाविष्णुस्मरणात्।
मासंभमकरणात्सद्य एकाहो दंतजन्मन इति माधवोदाहृतवचने तु सद्यः पक्षे बोध्यः। नाम्नो वापीत्युदाहृतमनुस्मृत्या दाहवै
कल्पिकतालाभात। कृतचौडस्य तु दाहो नित्यः। तथा च [illegible] मते। यद्यप्यजातदंतस्याकृतचूडस्य संस्थितः। तथापि दाहये
देनमहं चाशौचमाचरेदिति। अत्र नैशिकीति तु [illegible] प्राप्ते। दाहे तु त्रिरात्रं। यथाचांगिरसः। यद्यप्यकृतचूडो वै जातदं
तस्तु संस्थितः। दाहयित्वा तथाप्येनमाशौचं त्र्यहमाचरेदिति। मातापित्रोस्तु अनुपनीतशिशुमरणे दहनखननयोरविशेषा
त्त्रिरात्रं। वैजिकादपि संबंधादनुरुध्याद्यं त्र्यहमिति स्मरणात्। अथ स्त्रीमरणे कृतविशेषः। त्रिपुरुषपर्यंत ज्ञातीनामाचौलात्सद्य
शुद्धिः। ततो वाग्दानादर्वागेकाहमाशौचं। ततो विवाहात्प्राक् पतिपक्षेपि तत्पक्षे च त्र्यहं। तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। आजन्मनस्तु
चौलांतं कन्यायदि विपद्यते। सद्यः शौचेन वै तत्र सर्ववर्णेषु नित्यशः। ततो वाग्दानपर्यंतं यावदेकाहमेव हि। वाक्प्रदानेकृते तत्र ज्ञेयं चो

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

5

४ मयतस्त्र्यहं पितुर्वरस्य चततो दत्तायां भर्त्तुरेवे ह्यांत्ति। मरीचिरपि। अवाग्विहंर्व मत्तातु यानैव प्रतिपादिता। असंस्कृतातु साज्ञेया त्रिरात्रमुभयो
:स्मृतमिति। उभयोः वरपितृपत्तयोः सापिंडं चात्र त्रिपुरुषमेव वोध्यं। अप्रत्तानांतु स्त्रीणां त्रिपुरुषी विज्ञायते। इति वसिष्ठस्मरणा
त्। अकृतचूडापासपिंडः शौचं कृतचूडायामेकाहइति चमातापित्रव्यतिरिक्तविषयकं तया च धार्यं। पितृोक्तं अजातदन्तासुकन्यासु
एकाहः अजातदंतासुपित्रोरेकरात्रमिति शंखकार्ष्णाजिनिस्मरणात्। तत्र त्र्यहं प्रत्ताप्रत्तासु योषिसुसंस्कृतासु च। मातापित्रोस्त्रिरा
त्रस्यादितरेषां यथाविधीति कार्ष्णाजिनिस्मरणात्। ...नास्तु त्रिरात्र विधानं जातदंतविषयं। संस्कृतासु पित्रोस्त्रिरात्रविधानंतु
तद्गृहमरणविषयकमिति माधवः। तथा च विष्णुः। संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे तत्प्रसवमरणे चेत्पितृगृहे स्यातां तदेकरात्रं
त्रिरात्रं वेति। अन्येतु गृहान्तरमरणेपि पित्रोस्त्रिरात्रं काष्णाजिनिवचनात् विष्णुवचनं तु पितृव्यादीन्प्रत्येव भवन्ति देत्याहुः। एकरात्रं त्रि
रात्रं वेति विकल्पः क्वचिद्विकल्पव्यवस्थितः। प्रसवे एकाहः मरणे त्रिरात्रमिति विज्ञानेश्वरः। माधवस्त्वाह। प्रसवे मरणे च वंधुवर्गस्यैकरात्रं प
वित्रोस्त्रिरात्रमिति व्यवस्था। दत्तानारी पितुर्गेहे सप्रेता यदि ...तदा तद्वंधुवर्गस्त्वेकेन शुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरिति मत्स्यपुराणवचनात्। द
त्तानां सपिंडे जनने उपनीतमरणे च वर्णानां दशाहः ... अनुपनीतमरणे आशौचं न स्यादिति गौतमोक्तं त्रिरात्रं ... दशाह इति। वैश्यस्य च दशाहेन शू
द्रो मासेन शुध्यति। सपिंडजनने उपनीतसपिंडमरणे चेतिशेषः। तथा च मनुः। दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीय
ते। जनने प्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छतामिति। द्विजशुश्रूषादिस्वकर्मरतस्तु शूद्रेषु पक्षमेव। त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्येतद्धर्मर   तान
न्यापवर्गितं इति याज्ञवल्क्यस्मरणात्। समानोदके तु त्रिरात्रं। तथा च मनुः। जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते इति वृहस्पति ४

5अ

रपि॰ दशाहेन सपिंडास्तु शुध्यंति प्रेतसूतके। त्रिरात्रेणासकुल्यास्तु स्नात्वा शुध्यंति गोत्रजाः इति। सपिंडत्वाभावे सगोत्र एव यात्यः। भिन्न
गोत्रेषु अल्पाशौचस्य वक्ष्यमाणत्वात्॰ कूटस्थमारभ्य सप्तपुरुषाः सपिंडाः। ततः सप्तसमानोदकाः। तथा चोक्तं॰ सपिंडता तु पुरुषे
सप्तमे विनिवर्तते॰ समानोदकभावस्तु निवर्तेता चतुर्दशात् जन्मनाम्नोः स्मृतेरेके तत्परं गोत्रमुच्यत इति। तत्र सूत्याशौचं दशाहो
धुपरिजननज्ञाने नास्त्येव॰ तथा च देवलः। नाशुद्धिः प्रसवाशौचे व्यतीतेषु दिनेष्वपि अपि॰ तत्रापि पितुः स्नानानंतरमेव शुद्धिः। तथा
च मनुः। निर्दशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च॰ सवासा [illegible]जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानव इति। मृताशौचं तु दशाहोपरि मासत्रया
त्पूर्वं मरणज्ञाने त्रिरात्रं॰ ततः षण्मासपर्यंतं पक्षिणी॰ ततः आनवमाद[illegible]तः स्नानमात्रं॰ तथा च वृहद्वसिष्ठः। मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मा
सेषु पक्षिणी अहस्तु नवमादर्वाक् ऊर्ध्वं स्नानेन शुध्यति [illegible] स्नानग्रहणं स्वसहचरितोदकदानोपलक्षणं। वर्षपर्यंतमे
व चेदं। ऊर्ध्वं त्वास्नानमेव॰ तथा च मनुः। संवत्सरे व्यतीते तु [illegible]पो विशुध्यतीति॰ अत्रैवकारणोदकदानादिनिवृत्तिरिष्याड
ः मानवयोस्तिद्वषोः सामान्यविशेषभावेऽपि अविरोधात् [illegible]ने तस्य दृष्टं च समर्चं विज्ञानेश्वराद्यनुरोधेनोक्तं॥ माधवमते तु अ
तीताशौचव्यवस्था भिन्नैव॰ तथा हि। त्रिपक्षादर्वाक् अहोरात्रं [illegible] आषण्मासं पक्षिणी। ततः आवर्षादहोरात्रं। तदूर्ध्वं स्नानोदकदानेन
ति। तथा च देवलः। आत्रिपक्षात्रिरात्रं स्यात् षण्मासात् पक्षिणी ततः। परमेकाहमावर्षादूर्ध्वं स्नात्वा विशुध्यतीति। स्नानग्रहणमुदकदा
नस्याप्युपलक्षणमिति। एतच्च त्रिरात्रादिकं समानदेश एव॰ देशांतरे तु स्नानमेवेति विज्ञानेश्वरादीनां मतं। तथा च स्मर्यते दे
शांतरगतं श्रुत्वा क्लीवे वैखानसे यतौ। सद्य एव विशुध्यंति गर्भस्रावे च गोत्रिण इति। माधवमते तु देशांतरेऽपि सपिंडमरणे अहादि

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

५ कंभवत्येव सद्यः शौचं तु समानोदकमरणविषयं। बाले देशांतरस्थे च पृथक्पिंडे च संस्थिते। सवासा जलमाप्लुत्य सद्य एव विशुध्यति। अ
त्र हि देशांतरस्थत्वेनासपिंडो विशेष्यते। अत एव विष्णुः। अथ बालकृत्रिपक्षात्रिनिशं षण्मासाद्वर्वांदिवा तिशं। अहः संवत्सरादर्वाग्दे
शांतरमृतेष्वपीति। वसिष्ठोपि। देशांतरस्थे मृते ऊर्ध्वं दशाहात्त्वैकरात्रमिति। एतच्चोर्ध्वं षण्मासादर्वाक्संवत्सरादूर्ध्वं प
रमेकाहमावर्षादिति स्मरणादिति दिक्। एतानि देवस्वलविज्ञदिवचनानि विज्ञानेश्वरमते कथं प्रयोजनीयानीति चिंत्यं। ॥ म्ले
देशांतरस्थे प्रेते तु सद्यः शौचं विधीयते। दशरात्रस्य मध्ये तु शुध्यति शेषवासरैः। दशरात्रादिनैनेव मासादर्वाग्विशुध्यति। पदाकरा विष्णुवा
तु सद्यः शौचं विधीयते इति। अत्र आद्यश्लोकार्धे विज्ञानेश्वरमते सपिंडपरे। मार्गवमते तु समानोदकपरमिति तस्य द्वितीये। दशरात्रस्येत्युपलक्ष
णं। दशाहाद्यवच्छिन्नाशौचस्याशौचकालस्य मध्ये [illegible] नमरणाद्यौः श्रवणात्तु अवशिष्टैरेव दिवसैः शुद्धिरित्यर्थः। द्वितीय
श्लोकस्तु पृथ्वीचंद्रोदयवचनविरुद्धत्वात् [illegible] मासोपपत्तिसाम्यव्यवस्थावोध्येति हरदत्तः। तथा च दशरात्रादनंत
रं मासादर्वाग्दिनेन शुद्धिरिति तदूर्ध्वं सद्यः शौचमिति वक्तुं [illegible] बोध्यं। देशांतरलक्षणमाह बृहन्मनुः। महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वा व्यवधा
यकः। वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते इति। बृहस्पतिस्तु। देशांतरं वदंत्येके षष्टियोजनमायतं। चत्वारिंशद्वदंत्येके त्रिंशदन्ये तथै
व चेति। अत्र स्मृत्यर्थसारे व्यवस्था कृता। योजनदूपाधिकप्रयोगास्पनिश्चितया विधिवशेन गच्छन्मुहूर्तोयत्र मृतस्य वार्तामाशौ राम
चकालमध्ये प्राप्तुं न शक्नोति तद्देशांतरं। तथा च विप्रस्य दशाहाशौचिनो विंशतियोजनैर्देशांतरं। क्षत्रियस्य द्वादशाहाशौ ~~[illegible]~~ ५

617

चिनस्त्रिंशद्योजनैः। रुद्रस्य मासो दिनैः षष्टियोजनैः देशकालसुगमदुर्गममार्गपर्यालोचनया सर्वेषां सर्वाण्यपि वा। तथा एकाहपक्षि
णीत्रिरात्राशौचेषु द्विचतुःषड्योजनरूपदेशान्तराण्युक्तिसिद्धानि योज्यानि। मातापितृविषये तु विशेषमाह बृहस्पतिः।
पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दूरस्थोपि हि पुत्रकः। श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेदिति। मातुः सपत्न्यास्तु त्रिदिनं। तथा
च स्मृतिः। पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जं द्विजोत्तमः। संवत्सरे व्यतीतेपि त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्। इति। इदं च दत्तकवचनं हीन
वर्णसपत्नमातृविषयमित्याहुः। मातापितृमरणे दृष्टा [illegible] सपिण्डस्य स्त्रीपुरुषयोः परस्परं चैवं सवर्णासु सपत्नीषु
चेति स्मृत्यर्थसारोक्तेः॥ ॥इति सगोत्राशौचप्रकरणं॥ ॥ [illegible] नुः। त्रिरात्रमपरमे स्त्रीणामूढानां तु कथं भवेत्। त्रिरात्रे
व शुद्धिः स्यादित्याह भगवानृषभः मनुः। त्रिरात्रमाहु [illegible] चार्ये संस्थिते सति। बृहस्पतिः। त्र्यहं मातामहाचार्य
श्रोत्रियेष्वशुचिर्भवेत्। प्रचेता मातामहसामातुलश्च [illegible] गुरौ। मृते चर्त्विजि याज्ये च त्रिरात्रेण विशुध्यती
ति। वसिष्ठः। संस्थिते पक्षिणीं रात्रिं दौहित्रे भगिनीसुते। संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादिति धर्मो व्यवस्थित इति। विष्णुः। आचार्य
पत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वश्रूः सहाध्यायिशिष्येष्वतीतेष्वेकरात्रेणेति। बोधायनः। पितृव्यसतीष्वसु
हृच्चापि शुत्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमिति। मनुः। मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु चेति। दिवामरणे तदहः। अंतःरात्रेः
परेद्युश्च। रात्रौ मरणे तु सा रात्रिः परेद्युरहो रात्रश्चेत्यर्थः। पक्षिणीशब्दस्य हरदत्तोक्तेः। आगामिवर्तमानाहयुक्तायां निशि

पक्षिणीत्यमरकोशव्याख्यायां क्षीरस्वामिनाप्युक्तं । पक्षौ विपक्षौ पूर्वोत्तरदिवसौ तन्मध्यवर्त्तिनी रात्रिः पक्षिणी तथा दिशामध्य
गो दिवसोऽपि पक्षिणीति बोध्यमिति । एकरात्रमुपक्रम्य याज्ञवल्क्यः । गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु चेति । अंगिराः । म
द्गेहे यस्य मृतः कश्चिदसपिंडः कथंचन । तस्याप्यशौचं विज्ञेयं त्रिरात्रं नात्र संशयः । विष्णुः । असपिंडे स्ववेश्मनि मृते एकरात्रमि
ति एतेषां च गुरुलघुकल्पानां सन्निधिसन्निधिगुणागुणवत्त्वोपकारानुपकर्त्तृत्वैर्व्यवस्था बोध्या ॥ एतच्चार्वाग्दिमरणे त्रिरा
त्रादिकमन्यस्मिन्दाहकर्त्तरि परं तु स्वयमेव करोति तदा विशेषमाह मनुः । गुरोः प्रेतस्याप्यशिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् । प्रेत
हारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यतीति । देशाधिपतौ तद्दिन मृते दिने रात्रिमृते तु रात्रिः । तथा च मनुः । प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य
स्याद्विषये स्थित इति । मानुषास्थिस्पर्शे तु बुद्धिपूर्वं स्पर्शे त्रि[illegible]से तु दिनं । तथा च वसिष्ठः । मानुषास्थि स्निग्धं स्पृष्ट्वा त्रि
रात्रमाशौचं अस्निग्धं त्वहोरात्रमिति । अबुध्या तु स्पर्शे [illegible]स्पर्शे क्रमेण स्नानमाचमनं च । तथा च मनुः । नारं स्पृष्ट्वा
स्थि सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति । आचम्यैव तु निःस्नेहं गांस्पृष्ट्वा वीक्ष्य वा रविमिति । अमानुषास्थिस्पर्शे तु भक्ष्यवर्ज्यपंचनख
शवं तदस्थि च सस्नेहं स्पृष्ट्वा स्नातः पूर्ववस्त्रं प्रक्षालितं विभृयादिति विष्णूक्तं द्रष्टव्यं । अशौचमध्येनापदि बुद्धिपू
र्वं सकृद्भोक्तुर्यस्मिन्दिने भुक्तं ततः प्रभृति अहोरात्रमाशौचं भवति । तथा च विष्णुः । ब्राह्मणादीनामाशौचे यः सकृ
देवान्नमश्नाति तस्य तावदाशौचं यावत्तेषामिति । असकृद्बुद्धिपूर्वं भोजनेप्यत्तदेवाशौचं प्रायश्चित्तं परं विशेषः । आ राम ६

पदितु वृद्धिश्चैवं भोजने विधिः नु माशौचं यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षोपहतो नरः। तावंत्यहान्यशौचं स्यात्प्रायश्चित्तं ततश्चरेदि
ति स्मृतेः। तथा च स्कंदे जातीयस्य सजातीयस्य तोऽनुगमने सचैलस्नानादि। यथाह मनुः। अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञाति
मेव वा। स्नात्वा सचैलः स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यतीति। ज्ञातयो मातृसपिंडाः इतरेषामनुगमनस्य विहितत्वेन दोषा
संस्पर्शात्। क्षत्रियानुगमने तु ब्राह्मणस्याहोरात्रं मानवास्थि स्निग्धं स्पृष्ट्वा त्रिरात्रमाशौचमस्निग्धे त्वहोरात्रं अथवा
नुगमने चैवमिति वासिष्ठोक्तेः। एवं क्षत्रियस्य वैश्यानुगमने अहोरात्रं शूद्रानुगमने तु पक्षिणीति विज्ञानेश्वरः। ब्राह्म
णस्य शूद्रानुगमने तु विशेषमाह पराशरः। प्रेतीभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः। अनुगच्छेन्नीयमानं स त्रिरात्रे
ण शुध्यति॥ त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगां। प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति। पराशरः। अना
थं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः। पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्याल्लभंति ते॥ न तेषामशुभं किंचित्पापं वा शुभकर्मणां। जलाव
गाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयते॥ इति। धर्मार्थं निर्हरणे चेदं बोध्यं। स्नेहादिना निर्हरणे तु मनुराह। असपिंडं द्विजं प्रेतं वि
प्रो निर्हृत्य बंधुवत्। विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान्। यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति। अनदन्नन्नमह्नैव
न चेत्तस्मिन्गृहे वसेदिति। अत्रेयं व्यवस्था। स्नेहादिना शवं निर्हृत्य तद्गृहे। यमन्नमश्नं ततस्तद्गृह एव वसतो दशाहेन शुद्धिः
र्गृहवासमात्रे त्रिरात्रे। यस्तु न तद्गृहे यमश्नाति न वा तद्गृहे वसति तस्यैकाहमिति। ब्रह्मचारिणस्तु मातापित्राद्यतिरिक्तशव

निर्हरणे व्रतलोपः। तथा च वसिष्ठः। ब्रह्मचारिणः शवकर्मणो व्रतान्निवृत्तिरन्यत्र मातापित्रोरिति। याज्ञवल्क्यः। आचार्यपि
त्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती। स कटान्नं च नाश्नीयान्न च तैः सह संवसेदिति। आचार्यादीन्निर्हृत्यापि व्रती व्रत्येवा न तु भ्र
ष्टव्रतः स्यादित्यर्थः। कटान्नं आशौचिनामन्नं ब्रह्मचारी नाश्नीयात् तैः आशौचिभिः सह न संवसेच्चेत्यर्थः॥ ॥मूलं॥
सूतके वर्त्तमाने तु द्वितीयं सूतकं यदि। पूर्वेणैव तु शुध्येत जाते जाते प्रसूतेऽमृते। मृतजातकयोर्मध्ये यया शुद्धिः स्यान्निगद्यते।
मृते तेन शुध्यते जाते न मृते जातकेन तु॥ यदा तु वर्त्तमान[illegible]द्दीर्घकालमाशौचं अन्यत् आपतति तदा न पूर्वशेषे
ण शुद्धिः। यथा हृष्यमः। अघवृद्धिमदाशौचं पश्चिमेन [illegible]। यथा त्रिरात्रे प्रक्रान्ते दशाहं प्रविशेद्यदि। आशौचं प्र
नरागच्छेत्तत्समाप्य विशुध्यतीति। प्रथमप्रवृत्तकालापेक्ष[illegible]कालानुवर्त्तनविवृद्धाघवदाशौचं यदि मध्ये आपद्यते तत
दा तत्पश्चिमेन तत्काले नैव समापयेदित्यर्थः। अस्यापवा[illegible]वलः। परतः परतो शुद्धिरघवृद्धौ विधीयते। स्याच्चेन्न्यूनतमाद
द्रूः पूर्वेणैवात्र शिष्यते। अघवृद्धौ दीर्घकालाशौचे परतः प्राप्तत[illegible]ए वा तस्याः शुद्धिर्विधीयते द्रूतिप्राग्वृत्ते न समानार्थं यदि
तु पूर्वप्रवृत्तमाशौचं पंचमदिनास्यतोप्यनुवर्त्तते तदा पूर्वेणैव शुद्धिः शिष्यते विधीयते। यदि पूर्वप्रवृत्तमाशौचं उत्तराशौचका
लाद्दीर्घकालस्थातदा पूर्वेणोत्तरस्य शुद्धिरिति फलितोऽर्थः। तथा गर्भे पातनिमित्तषडहाशौचमध्ये यदि दशाहाशौच
मापते तदा षडहाशौचशेषेणैव दशाहाशौचस्यापि निवृत्तिः अत्र विशेषो गौतमेनोक्तः रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिस्रभिरिति दूस

ति। अस्यार्थः विज्ञानेश्वर आह। रात्रिमात्रावशेषे पूर्वाशौचे यद्याशौचांतरं सन्निपतेत् तदा हि पूर्वाशौचसमाप्त्यनंतरं द्वाभ्यां
रात्रिभ्यां शुद्धिः प्रभाते पुनः तस्या रात्रेः पश्चिमे यामे जननाद्याशौचांतरसन्निपाते तिसृभी रात्रिभिः शुद्धिः न पुनस्तच्छेषमात्रे
णेति। अत्र च प्रत्यूषो हर्मुखं कल्यमुषः प्रत्यूषसी अपि प्रभातं चेति निघंटुबलात् हर्मुखवाचिनो पि प्रभातशब्दस्य रात्रि
चरमयामलक्षकता। या रात्रिशेषे द्व्यहाच्छुद्धिः यामशेषे त्र्यहादिति मिताक्षरावचनमुपपन्नं भवति। माधवस्त्वाह। रात्रि
शब्देनाहोरात्रं लक्ष्यते रात्रिः शेषो यस्याशौचस्य तस्मिन्नशौचमध्ये यद्याशौचांतरमापतेत् तन्नवमदिवसे प्राप्तं इति यावत् तदा
पूर्वाशौचकालानंतरं द्वाभ्यां रात्रिभ्यां शुद्धिः प्रभाते तस्या रात्रेः पश्चिमे यामे प्रत्यूषे यद्याशौचसन्निपाते तिसृभी
रात्रिभिः शुद्धिः न तु पूर्वशेषमात्रेण। तथा च शंखः ... ह यो वै द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति बोधायनोपि दशरात्र
माशौचमानवमादिति। अस्यार्थः प्राग्नवदिवसपर्यंत ... तावत्पूर्वाशौचकालशेषेण उत्तरस्य निवृत्तिरिति देव
लोपि पुनः पाते दशाहात्प्राक् पूर्वेण सह गच्छति। एवं च ... हतवचनमपि च यवल्लात् गौतमग्रंथे रात्रिशब्दोऽहोरात्रो
पलक्षकः प्रभातशब्दश्च प्रागुक्तहूतशाता तपवचनबलाद्रात्रिचरमयामपर इति फलितोर्थः। परे तु अविशेषएवानयो
रुपपादनीय इत्याय हत्ता ... विज्ञानेश्वरीयफक्किकायामपि रात्रिशब्दोऽहोरात्रपर इत्यस्तु। आशौचप्रकरणे सर्वत्रैवाभि
ति तेनैव प्रथमतोभिधानात्। स्मार्त्ते ... पूर्वस्मिन्नाशौचे रात्रिशेषे सजातीयमन्यदापतेत् तदा द्वाभ्यां शुद्धिः सा रात्रिः परे द्यु

ष्ठे त्वर्धः प्रभाते तिसृभिः अभ्यहःशाहाद्दौ व्यतीते अपरेद्युः प्रभाते संगवे पंचम्यहःप्राप्ते तत्र तासि सभी रात्रिभिः शुद्धिरिति अ
त्रापि प्रथमवाक्ये रात्रिशब्दस्याहोरात्रपरत्वे पूर्वपदविरोध एव। प्रभातशब्दस्य च संगवपरत्वे मूलं मृग्यं। शातातपीयव
चन विरोधश्च। शान्तिदेवोपष्टंभिका। अस्मिन्मते माधवाद्युदाहृतद्विलंते व्याभरणं चद्रशामी गदहीत्वान तद्वादयथीवि
सत्रमूलमपि चिंत्यं। विध्यनुवादकृतवैरूप्यपरिहाराय पक्षिण्येकाहशीदृ दृश्यपो देवग्रहणान्याय्यं। अन्यथा रात्रिशेषे एकपे
त्वे च ब्रूमा द्विति दिक्। पूर्वशेषेण शुद्धेरपवादः। तदंभूते [illegible]ना तत्र्यग्रे प्रमीतायां अशुद्धौ। म्रियते पिता। पितुः शेषे
ण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्तु पक्षिणीमिति। अस्यार्थः मा[illegible]प्रपूर्ता शौचमध्ये यदि पिता म्रियेत तत्र दानपूर्वशेषे
ण शुद्धिः किं तु पितृनिमित्तकाशौचकालेन प्रतीमेवः त[illegible]शौचमध्ये मातरि मृतायां पूर्वाशौचं समाप्य पक्षिणी
माधिक्यं कुर्यादिति। अत्र पित्राशौचे रात्रिशेषे मातरि म[illegible]वगौतमवचनं प्राप्ति तयोः पक्षिणीद्व्यहयोः कथं बलाबल
मिति चिंत्यं। उभयोरपि परस्परपरिहारेणालब्धावकाशात्तयोः[illegible]मा पक्षाद्न्यायमस्याप्रसरात्। अविरोधात्समावेश एव वास्त्विति दि
क्॥ ॥आशौचविशेषः॥ ॥ब्रह्मपुराणे॥ म्लेग्निदंष्ट्रिनखिव्यालविषवह्निमरुजलैः सुदूरात्परिहर्तव्यैः कुर्वन्क्रीडां मृतस्तु यः। नाग एम
नां विप्रियं कुर्वन् दग्धश्चाप्यथ विद्युता। निगृहीताश्च ये राज्ञा चौर्यदोषेण कुत्रचित्। परदारान् हरंतश्च रोषात्तत्पतिभिर्हताः। अस
मानैश्च चंडालैः संकीर्णैश्च विविग्रहाः। कृत्वा तैर्विहताः साधु चंडालादीन्समाश्रिताः क्रोधात्प्रायं विषं वह्निं शस्त्रमुद्बंधनं जलं। गिरिवृक्षप्रपातं वा ये

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai: "Joint project of the ..."

१४

कुर्वंति नराधमाः। महापातकिनो ये च पतितास्ते प्रकीर्तिताः। पतितानां न दाहः स्यान्नांत्येष्टिर्नास्थिसंचयः। न चाश्रुपातः पिं
डो वा कार्यं श्राद्धादिकं न चेति। अयं च धर्मस्तानां श्राद्धादिनिषेधो यावत्तत्वत्सरं। पूर्णे तु वत्सरे प्रेतस्य श्राद्धादि संप्रदानतो
योग्यत्वासिद्ध्यर्थं नारायणबलिं कृत्वा सर्वमौर्ध्वदैहिकं कार्यमेव। तदुक्तं। षट्त्रिंशन्मते। गोब्राह्मणहतानां च पतिता
नां तथैव च। ऊर्ध्वं संवत्सरात्कुर्यात्सर्वमेवौर्ध्वदैहिकं। व्यासोऽपि नारायणबलेः प्रेतशुद्धिसंपादकतामाह। नारायणं समुद्दि
श्य शिवं वा यत्नतः शुचिः। तस्य शुद्धिकरं कर्म तद्भवेन्नान्यथेति। सर्पहते तु विशेषः स्मर्यते भविष्यपुराणे। सुवर्णकारं निष्प
न्नं नागं कृत्वा तथैव गां। व्यासाय दत्त्वा विधिवत्पितुर[illegible]वानिति। तद्दिने न सौवर्णं नागं दद्यात्। प्रत्यक्षां गां चेत्युक्तं भ
वति। तदेतत्सर्वं दर्पीद्वलीवर्द्दीदिक्षा रणो वाहू[illegible]ोमहनादिमरणो दैवप्रवृत्तस्य न संशयं प्रपद्येत स्वेतच्छास्त्रमुल्लंघ्य तः
प्रमीतस्य बोध्यं॥ ॥प्रमादमरणे त्वाशौचादिकं मत्स्ये न[illegible]गिरसः। यदि कश्चित्प्रमादेन म्रियेतास्यूदकादिभिः। तस्याशौ
चं विधातव्यं कर्तव्या चोदकक्रियेति। वैधव्यमरणे तु विशेषमाह शातातपः। शृंगदंष्ट्री चक्रिपालुप्तः प्रसाख्यातभिषक्रि
यः। आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनांबुभिः। तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसंचयः। तृतीये तूदकं कृत्वा च
तुर्थे श्राद्धमाचरेत्। इति। इदं वा शौचं आहिताग्नेर्दृष्टं मरणे संस्कारदिवसप्रभृति कर्तव्यं। अनाहिताग्नेस्तु मरणदिवसप्र
भृति। संचयनं तु प्रथमेह्नि तृतीये द्वौ सप्तादि नावि हितं उभयोरपि संस्कारदिनप्रभृत्येव। तदाह आंगिरसः। अनग्निमत उक्तानि

joint project of the Rajwade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

10

साग्नेः संस्कारकर्मणः शुद्धिः संचयनं दशाहान्तरा हस्त्यश्वयथाविधीति। साग्नेः संस्कारकर्मण इति श्रवणात्। आहिताग्नौ पितरि दे
शांतरे मृते तत्पुत्रादीनां आसंस्कारात्संध्यादिकर्मलोपो नास्ति। तथा च पैठीनसिः। दशाहाद्यग्निमतो विद्यात्तद्विदेशस्थे मृते सती
ति। आशौचमिति स नु वर्तते। अनाहिताग्नेस्तु विधिवद्दाहाभावे तदानीमाशौचग्रहणं वैकल्पिकं। तत्र अग्रहीताशौचानां
संस्कारकाले पुनस्त्र्यहं। अग्रहीताशौचानां तु पूर्णं दशाहाशौचं पुत्राणां पत्न्याश्च पत्नी पुनः संस्कारे पत्न्यास्त्र्यहं सपत्न्यो
ऽपि त्र्यहं वा अग्रहीताशौचानां सपिंडानां तु त्रिरात्रं [illegible] गृहीताशौचानां सपिंडानां तु पुनराशौचं नास्त्येव स्मृत्यादि स्मृत्यर्थसा
रे। सार्पे तेच। सुपिष्टेर्जलसंमिश्रैर्दग्ध्वास्थ्नां तत्पत्नि [illegible] गोत्र लोकाय त्वा हे सुत्वा सर्वाश्च वैः। एवं पर्णशरं दग्ध्वा
त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति। आहिताग्नेस्तु प्रतिकृतिदाहे [illegible] पिंडानां दशाहमेव। तथा च वसिष्ठः। आहिताग्निश्चेत्प्रस
वन् म्रियेत पुनः संस्कारं कृत्वा शववदाशौचं [illegible] मिति। इदं चाशौचं द्विविधं। अस्पृश्यत्वप्रयोजकं
कर्मानधिकारप्रयोजकं च। तद्विवेकस्त्वित्थं। पुत्रजन्मनि पितुः आस्नानमस्पृश्यता। मातुर्दशाहं। सपिंडानां त्वस्पृश्यता ना
स्त्येव। तथा च संवर्तः। जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते। माता शुध्येद्दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुः। पैठीनसिश्च। न
नो सपिंडाः शुचयो मातापित्रोः सूतकं। सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिरिति। सूतिका तु पुत्रजनने स्त्रीविंश
तिरात्रेण कर्मानर्हा। कन्याजनने तु मासं। यथाह पैठीनसिः। सूतिकां पुत्रवतीं विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेत। मासेन स्त्रीजनने रामः

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

10A

नीजन्मदिवसे तु दानादि विषये अधिकारो स्येव तथा च शंखलिखितौ कुमारप्रसवे नाभ्यामच्छिन्नायां गुडतिलहिरण्यवस्त्रप्रा
वरणगोधान्यप्रतिग्रहेष्वदोषः स्त दहरित्येके इति। मनुः जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात्प्रतिग्रहं। पक्वान्नं तु निषेधति हद्द मा
त्रवत्सः। तत्र सर्वं प्रतिग्राह्यं कृतान्नं तु न भक्षयेत्। भक्षयित्वा तु तन्मोहात् द्विजः श्चान्द्रायणं चरेत् इति। बौधायनोपि।
गुडतैलहिरण्यानां गोधान्यानां च वाससां। तस्मिन् दिने दानं च कार्यं विप्रैः प्रतिग्रहः। प्राङ्नाभिछेदनात् द्रव्याल्पेत
नीसे पठे जगुः। तथा व्यासः। सूतिकावासतिलपात्र [illegible] ताः कार्याः पागणि मित्रं तु प्रद्विजन्मानि कीर्तिता। प्रथ
मे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा। त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं [illegible] मनीति। यागनि मित्रं प्रजाति मित्रमपि सर्पिः। मार्कंडेयः
रक्षणीया तथा षष्ठी निशा तत्र विशेषतः। रात्रौ जा गरणं कुर्या [illegible] जन्मदानां तथा बलिं। पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च नृत्यगी
तैश्च योषितः। रात्रौ जागरणं कुर्यात् जन्मदानां त[illegible]लिं। पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च नृत्यगीतैश्च योषितः। रात्रौ जा
गरणं कुर्यात् जन्मदानां तथा बलिं। पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च नृत्यगीतैश्च योषितः। रात्रौ जागरणं कुर्युः दशम्यां चैव सूत
केइति॥ ॥मृताशौचे पि सर्वेषां समस्तपत्न्यौ सपिंडकं अनुपनीतमरणे स्वल्पाशौचं त्रिभागादूर्ध्वं स्पर्शः। स्वाशौच
कालाद्विज्ञेयं स्पर्शनं तु त्रिभागतः इति वचनात्। अस्थिसंचयनादूर्ध्वं मंगस्पर्शनं तु कलिनिषिद्धं प्रागेव परिगणित मि
ति संक्षेपः। कौर्मे नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणां। नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते। समावर्तनानंतरं

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

१० तुप्राङ्मृतानांसापिंडादीनांमुदकदानमाशौचंचकुर्यादेव। यथाहमनुः आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात्। समा
प्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति। आदिष्टंव्रतमस्यास्तीत्यादिष्टीब्रह्मचारी एतच्चपित्रादिव्यतिरिक्तविषयं।
आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापिव्रतीव्रतीति याज्ञवल्क्यस्मरणात्। पित्रादिभ्यउदकादिकंकुर्वन्ब्रह्मचारी आशौच
मपिलभतइत्याहुः। तदुक्तंत्रिंशच्छ्लोक्यां॥ तातांबाचार्यके[illegible]तलजलतिलदोब्रह्मचारीतदीयाशौचदशाः॥ विश्वरू
पाचार्यीस्तु आदिष्टीप्रक्रांतप्रायश्चित्तइत्याहुः। ग[illegible]नराणांराजकर्मणिनव्रतीनांव्रते नसत्रिणांसत्रेनकारू
णांकारुकर्मणिपैतीनसेः॥ विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रा[illegible]कर्मणि। नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेत्॥ स्मृ
त्यंतरे। यज्ञेसंप्रवृत्तेतुसंभारेविवाहेश्राद्धकर्मणि[illegible]मंत्राप्रवर्त्तते। विवाहग्रहणंचपूर्वप्रवृत्तचौलोपनयना
दिसंस्कारकर्मोपलक्षणं। यज्ञग्रहणंचपूर्वप्रवृत्त[illegible]कर्मोपलक्षणमिति विज्ञानेश्वरः॥ ॥इतिसूतिकप्रकरणं
॥ ॥इतिपद्मवासप्रमाणज्ञश्रीलक्ष्मीधरसूरेःसूनुनाभट्टोजिदीक्षितेनविरचितायांश्रीचतुर्विंशतिस्मृतिव्याख्यायांप्रा
यश्चित्तकांडःसमाप्तः॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥संवत्१७६९ समयेनामकार्तिकशुद्दी३॥ ॥ ॥ राम

१०

Joint project of Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com